

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 338.245:346.5

DOI <https://doi.org/10.32782/39221498>

Петруненко Я. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник*

*відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державної установи
«Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»*

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА СУБ'ЄКТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

THE GOVERNMENT SUPPORT OF AGRICULTURAL ENTITIES: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

У статті висвітлено окремі питання правового регулювання державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності та визначено основні напрями подальшого удосконалення господарського законодавства у цій сфері. Визначено поняття та види державної підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки. Так, державна підтримка суб'єктів сільськогосподарської діяльності представляє собою врегульовану законодавством діяльність уповноважених державних органів, що полягає в розробленні та реалізації цільових програм або наданні в індивідуальному порядку фінансової підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності, які відповідають критеріям, визначеним у програмі, за рахунок коштів державного бюджету у будь-якій формі та з метою забезпечення стабільності аграрного сектора економіки, підвищення конкурентоздатності вітчизняного товаровиробника, забезпечення соціально-економічного добробуту та продовольчої безпеки держави.

Проведено аналіз поточного стану правового регулювання механізму надання державної підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності та виявлено окремі прогалини та інші недоліки у цій сфері. Зокрема, визначено, що сучасний стан правового регулювання та механізму надання державної підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності залишається недостатньо ефективним, що зумовлює необхідність подальшого розвитку цього інституту.

З урахуванням проведеного науково-правового аналізу розроблено пропозиції щодо напрямів розвитку інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності, у тому числі шляхом удосконалення господарського законодавства у цій сфері. Зокрема, автор дійшов до висновку про те, що до вирішення проблемних питань у сфері регулювання інституту державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників необхідно підходити комплексно, що означає не тільки вдосконалення законодавчого забезпечення державного кредитування, але й запровадження організаційних механізмів проведення моніторингу фінансового стану суб'єктів господарювання у цій сфері, контролю за цільовим використанням державних кредитних коштів тощо.

Обґрунтовано, що для забезпечення ефективності використання державних коштів у процесі надання державної підтримки важливим чинником є зважений підхід до визначення адресатів відповідної підтримки, тобто суб'єктів господарювання, які відповідають певним критеріям.

Ключові слова: *аграрний сектор економіки, сільське господарство, державна підтримка, господарське законодавство.*

The article highlights certain issues of legal regulation of state support for agricultural entities and identifies the main directions for further improvement of economic legislation in this area. The author defines the concept and types of state support for business entities in the agricultural sector of economy. Thus, the state support of agricultural entities is an activity of authorized state bodies regulated by law, which consists in the development and implementation of targeted programs or provision of financial support on an individual basis to agricultural entities which meet the criteria set out in the program, at the expense of the state budget in any form and with the aim of ensuring the stability of the agricultural sector of the economy, increasing the competitiveness of domestic commodity production.

The article analyzes the current state of legal regulation of the mechanism for providing state support to agricultural entities and identifies certain gaps and other shortcomings in this area. In particular, it is determined that the current state of legal regulation and the mechanism for providing state support to agricultural entities remains insufficiently effective, which necessitates further development of this institution.

Given the scientific and legal analysis, the author develops proposals for the development of the institute of state support for agricultural entities, including by improving economic legislation in this area. In particular, the author comes to the conclusion that it is necessary to take a comprehensive approach to solving problematic issues in the area of regulation of the institution of state support for agricultural producers, which means not only improving the legislative framework for state lending, but also introducing organizational mechanisms for monitoring the financial condition of business entities in this area, and controlling the targeted use of state credit funds, etc.

It is substantiated that in order to ensure the efficient use of public funds in the process of providing State support, an important factor is a balanced approach to determining the recipients of the relevant support, i.e., business entities which meet certain criteria.

Key words: agrarian sector of economy, agriculture, state support, economic legislation.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні триває активний процес модернізації інституту державної підтримки, що передбачає не тільки внесення змін та доповнень до законодавства України в цій сфері, але й вироблення нових механізмів при визначенні критеріїв відбору суб'єктів господарювання, яким має надаватися така підтримка. При цьому, одним із стратегічно важливих для України секторів економіки є аграрний сектор, у зв'язку з чим необхідно визначити напрямки розвитку державної підтримки суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у вказаному секторі.

Відповідно до Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, пріоритетними напрямами досягнення цілей розвитку аграрного сектору, крім іншого, було визначено забезпечення стабільної системи державної підтримки аграрного сектору шляхом запровадження середньострокового бюджетного планування, зокрема системи індикаторів фінансування аграрного сектору; надання переваги державній підтримці у здійсненні заходів щодо ефективного розподілу ресурсів в аграрній сфері; запровадження цільової підтримки на поворотній основі за умови наявності відповідальних за цільовий результат сільськогосподарських товаровиробників; перехід до переважно компенсаційних виплат тощо [1].

На виконання вказаних завдань в Україні здійснювались певні заходи правового, організаційного, інституційного характеру. Разом з тим, сучасний стан правового регулювання та механізму надання державної підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності залишається недостатньо ефективним, що зумовлює необхідність подальшого розвитку цього інституту.

Стан дослідження. Окремі питання правового регулювання у сфері надання державної

підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності досліджували такі науковці як О. В. Будаї, І. В. Іванець, А. М. Ісаян, Л. І. Купченя, Д. А. Міщенко, І. П. Сафонов, Н. С. Шалімова та інші. Разом з тим, у вітчизняній науці господарського права недостатньо актуальних наукових досліджень щодо визначення напрямів удосконалення господарського законодавства та механізму надання державної підтримки суб'єктами сільськогосподарської діяльності, що своє чергою і обумовлює інтерес автора до цієї теми.

Метою статті є визначення сучасного стану правового регулювання державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності та основних напрямів розвитку цього інституту. Задля досягнення цієї мети у статті реалізовано наступні **завдання**: 1) визначено поняття та види державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності; 2) проведено аналіз поточного стану законодавства у сфері регулювання порядку надання державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності; 3) виявлено недоліки організації та правового регулювання інституту державної підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки та визначено шляхи удосконалення цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання розвитку інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності, передовсім необхідно звернутися до визначення поняття та правової природи державної підтримки у даній сфері.

Деякі науковці слушно зауважують, що стан сільського господарства першочергово залежить від обсягів коштів, вкладених в його розвиток, оскільки сезонний характер виробництва, уповільнений обіг оборотного капіталу, значна залежність від природно-кліматичних

умов накладають певні особливості на діяльність аграрних підприємств. Прорахунки щодо фінансової політики, значна тривалість операційного циклу та занедбаний матеріальний стан протягом останніх років, при одночасному зростанні потреби в значних обсягах фінансування, зумовили нездатність сільськогосподарських підприємств протидіяти сучасним проблемам [2, с. 1].

Відтак, необхідність державної підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки зумовлена декількома факторами:

1) кліматичні та погодні умови, які справляють значний вплив на дохідність сільгоспвиробників;

2) стан організаційно-ресурсного забезпечення (технічне оснащення, модернізована сільгосптехніка, складські та заготівельні приміщення тощо), від якого загалом залежить підтримка конкурентоспроможності вітчизняної сільгосппродукції;

3) тривалий операційний цикл, що зумовлює, в залежності від напрямку сільськогосподарської діяльності, можливість отримання прибутку лише декілька разів на рік.

З вищенаведеного слідує, що правова природа державної підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки, головню, полягає у тому, що аграрний сектор економіки має важливе стратегічне значення, оскільки є основою вирощування та виробництва продуктів харчування, матеріалів для виготовлення лікарських засобів, палива, виробів легкої промисловості тощо, при цьому є ризикованим в економічному аспекті, не достатньо прогнозованим та відповідно залежним від зовнішніх факторів і умов, відтак, потребує постійних фінансових затрат, організаційної та інституційної підтримки. Тобто державна підтримка у досліджуваному секторі виступає фактично одним із засобів забезпечення життєво важливих суспільних інтересів, продовольчої безпеки держави.

Щодо поняття державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності, то у науковій літературі висловлюється думка, що така підтримка полягає у цілеспрямованому впливі держави на сільське господарство з метою сприяння діяльності сільськогосподарських товаровиробників, прийняття задля цьо-

го законів і підзаконних нормативно-правових актів у сфері сільського господарства, а також удосконалення системи органів, які здійснюють державне регулювання розвитку даної галузі [3, с. 129].

Наведене визначення дозволяє широко поглянути на зміст поняття державної підтримки суб'єктів господарювання, який за такого підходу включає всю систему державного регулювання, організаційно-господарські, адміністративні, фінансові та інші механізми, спрямовані на урівноваження інтересів суб'єктів господарювання, упорядкування їх діяльності, надання їм фінансової допомоги тощо.

Однак, деякі вчені дотримуються більш вузького підходу до розуміння поняття державної підтримки.

Так, на думку О. В. Будаї, державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників – це законодавчо визначена діяльність органів, уповноважених реалізувати аграрну політику держави, що спрямована на створення сприятливих умов для діяльності сільськогосподарських товаровиробників, підвищення якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції з метою мінімізації природно-кліматичних та економічних ризиків сільськогосподарського виробництва та гарантування продовольчої безпеки держави [4, с. 96].

Подібний підхід спостерігаємо й у І. П. Сафоновна, який під державною підтримкою сільськогосподарства пропонує розуміти законодавчо закріплені організаційні, економічні та правові механізми, завдяки яким аграрним товаровиробникам надається державна допомога компетентними органами з метою стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного ринку й забезпечення продовольчої безпеки населення [5, с. 5].

Тож, на нашу думку, помилковим було би зводити державну підтримку у досліджуваному секторі виключно до її фінансових видів, оскільки не менш важливими є такі її види як консультування, державне регулювання за допомогою регулювання цін на деякі види сільгосппродукції, встановлення лімітів на імпорт та експорт сільськогосподарської продукції тощо.

Власне, державна підтримка суб'єктів сільськогосподарської діяльності характеризується різноманітністю її видів.

Так, деякі науковці, систематизуючи види державної підтримки агропромислового комплексу України, визначають такі основні напрями: розробка та реалізація різних програм розвитку сільського господарства; підтримка сільськогосподарських товаровиробників за рахунок дотацій, субсидій і субвенцій; надання виробникам кредитів і позик на пільгових умовах; страхування аграрної галузі; розвиток зернового потенціалу [6, с. 258–259].

У свою чергу, О.Ю. Коваленко пропонує класифікувати види державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності на непрямі, прямі та опосередковані. До непрямих науковець відносить: проведення державних інтервенцій сільськогосподарської продукції, встановлення внутрішніх цін та митних тарифів в інтересах вітчизняних товаровиробників ін. Прямими є: надання субсидій, кредитів та компенсацій частини витрат на страхування урожаю. До опосередкованих, на думку вченого, відносяться: списання та реструктуризація заборгованості зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів усіх рівнів, встановлення спеціального режиму оподаткування, розробка державних цільових програм розвитку сільськогосподарського виробництва, державне стимулювання науково-дослідної діяльності у цій сфері і ін. [7, с. 3].

Слід зазначити, що профільним Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» [8] визначено такі види державної підтримки у вказаній сфері: державне регулювання цін; надання бюджетної позики окремим сільгоспвиробникам; здешевлення кредитів та компенсація за рахунок державного бюджету лізингових платежів; надання додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб-членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у встановлених законом розмірах тощо.

Загалом, правою основою надання державної підтримки суб'єктам господарювання в аграрному секторі економіки є: закони України «Про державну підтримку сільського господарства України» [8], «Про фермерське господарство» [9], «Про племінну справу у тваринництві» [10], «Про аквакультуру» [11],

а також розроблені на виконання цих законів урядові акти, зокрема постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» [12], «Деякі питання виплати бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції» [13] тощо.

Слід зазначити, що законодавство у даній сфері постійно оновлюється та доповнюється. Зокрема, у 2019 р. Кабінет Міністрів України затвердив Порядок надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб-членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [14]. Чимало корисних нормативно-правових актів різного рівня, що стосуються досліджуваної проблематики, планується прийняти і в рамках повоєнного відновлення нашої країни [15], до прикладу щодо передбачення можливості виділення державної підтримки з використанням механізму попереднього авансування витрат, а також виділення коштів на конкурсній основі; встановлення механізмів залучення приватних та державних інвестицій в будівництво та реконструкцію меліоративних систем; встановлення механізмів фінансування наукових розробок у сфері сільського господарства, регулювання реалізації цих розробок на реальних бізнес-моделях та масштабування проектів та ін.

Також, крім того, офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України містить у доступній формі чимало інформації про урядові програми підтримки різних сільгоспвиробників, фермерів, селян, вимоги до отримувачів, види та порядок отримання державної підтримки.

Таким чином, можливо спостерігати поступовий розвиток інституту державної підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки, підвищення обсягів бюджетного фінансування в цій сфері, розширення видів та напрямів підтримки, підвищення прозорості її надання. Разом з тим, незважаючи на

окремі позитивні тенденції у сфері розвитку інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності, слід констатувати той факт, що все ще залишається низка невирішених проблемних питань як правового, так і організаційного характеру, внаслідок чого знижується ефективність державної підтримки, а деякі її види взагалі залишаються недоступними для адресатів.

Загалом, виділяють основні недоліки вітчизняного інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності: складність механізму кредитної субсидії і його розпорошеність між багатьма позичальниками й напрямами кредитування; недостатня гнучкість механізму, що значно обмежує кількість користувачів пільговими кредитами; недосконалість об'єкта часткової компенсації та порядку розрахунку її розміру; недостатня прозорість, що призводить до зловживання при розподілі пільгових кредитів; неповнота відшкодування втрат комерційних банків, пов'язаних з використанням пільгових відсоткових ставок, що зменшує ефективність таких операцій; затримки у поверненні кредитів тощо [16, с. 185–186].

Також варто вказати, що в окремих випадках сільськогосподарські товаровиробники, які за всіма критеріями мають право на отримання державної підтримки певного виду, внаслідок недостатності державного фінансування (виділення бюджетних коштів) змушені звертатися до судового захисту свого права. Про це, зокрема, свідчать деякі приклади із судової практики.

Так, у адміністративній справі № 821/35/18 [17] приватне підприємство «*Органік Системс*» звернулось до суду з позовом до Міністерства аграрної політики та продовольства України та Державної казначейської служби України про визнання протиправною бездіяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України та про стягнення з Державного бюджету компенсації в розмірі 1 210 841,43 грн.

Позов мотивовано тим, що «*Органік Системс*», як агропідприємство, має право на отримання коштів з метою часткової компенсації відсоткової ставки за залучені від банків кредитні ресурси для покриття виробничих витрат, пов'язаних із закупівлею паливно-мастильних матеріалів, насіння, мінераль-

них добрив вітчизняного виробництва, засобів захисту рослин, обладнання, енергоносіїв в сумі 1 210 841,43 грн., проте Мінагрополітики не виконало свого обов'язку щодо погашення кредиторської заборгованості перед ним.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний та касаційний суди, задовольнив позовні вимоги, виходячи з того, що позивач є сільськогосподарським підприємством, основним видом діяльності якого є вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур, овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів, тощо, у зв'язку з чим в 2012 р. отримало право на фінансову підтримку через механізм здешевлення кредитів відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2010 р. № 794.

Також про недостатню ефективність організації державної підтримки в аграрному секторі економіки свідчать деякі статистичні показники.

Так, у «доповідному» та довоєнному 2019 році за рахунок загального фонду державного бюджету (за даними станом на 18 вересня 2019 р.) на здешевлення кредитів планувалося 127 160.0 тис. грн, фактично виділено – 80 587.4 тис. грн (63,3%); на фінансову підтримку розвитку фермерських господарств було закладено 800 000.0 тис. грн, фактично виділено – 136 228.2 тис. грн (17%); на державну підтримку розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними передбачалося виділення 400 000.0 тис. грн, фактично виділено – 119 123.9 тис. грн (29,7%); на фінансування підтримки сільгосптоваровиробників було заплановано 881 790.0 тис. грн, фактично виділено – 331 070.8 тис. грн (37,5%) тощо [18]. Як показують наведені показники, обсяг фактично виділеного фінансування був суттєво нижчий у порівнянні із запланованими показниками, що свідчить про недостатність виділення бюджетних коштів на покриття витрат щодо підтримки агропромислового комплексу. У наступні роки, зокрема під час пандемії COVID-19 та запрова-

дження в нашій країні правового режиму воєнного стану, ситуація не була кращою. Також тут слід зауважити, що у структурі фінансової державної підтримки здебільшого переважають компенсаційні витрати, однак відсутня інформація про фінансування заходів, спрямованих на запровадження та розвиток інноваційних технологій у сільському господарстві, модернізацію сільськогосподарської техніки тощо.

У науковій літературі фахівцями висуваються різні пропозиції щодо напрямів та шляхів удосконалення інституту державної підтримки суб'єктів господарювання в агропромисловому комплексі.

Так, Д. А. Міщенко вважає, що державна підтримка у майбутньому має бути переорієнтована з сільськогосподарського виробництва на підтримку індивідуальних проектів, що визначаються за єдиними, заздалегідь відомими критеріями, які забезпечують їх високу ефективність. На думку науковця, підтримуючи розвиток сільськогосподарських підприємств, стимулюючи створення агрохолдингів, держава створює попит, який є локомотивом сільського господарства, одночасно створюючи стимули для формування кооперації на базі дрібних господарств [19, с. 38].

Тут варто зауважити, що для забезпечення ефективності використання державних коштів у процесі надання державної підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності дійсно важливим чинником є зважений підхід до визначення адресатів відповідної підтримки, тобто суб'єктів господарювання, які відповідають певним критеріям.

Саме тому необхідно погодитись з науковцями, які пропонують здійснити коригування порядку розподілу бюджетних коштів на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників у вигляді фінансової підтримки на здешевлення кредитів, на розвиток тваринництва та поворотної фінансової допомоги фермерським господарствам, з урахуванням специфіки земельних площ, видів економічної діяльності, пріоритетів та перспектив регіонального розвитку при розподілі обсягів коштів між областями та суб'єктами, що претендують на її отримання, що дозволить забезпечити кумулятивний ефект зростання фінансових ресурсів та обсягів сільськогосподарського виробництва з урахуванням вимог якості, органічності та екологічності [20, с. 16].

На наше переконання, до вирішення завдань розвитку інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності загалом необхідно підходити комплексно, що означає не тільки вдосконалення законодавчого забезпечення підтримки, розвиток видів та напрямів її надання, але й запровадження організаційних механізмів проведення моніторингу фінансового стану суб'єктів сільськогосподарської діяльності, контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, виділених на фінансування відповідних сфер сільськогосподарської діяльності тощо.

Висновки. Таким чином, по результатах проведеного у даній статті науково-правового аналізу можливо зробити наступні висновки.

Державна підтримка суб'єктів сільськогосподарської діяльності представляє собою врегульовану законодавством діяльність уповноважених державних органів, що полягає в розробленні та реалізації цільових програм або наданні в індивідуальному порядку фінансової підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності, які відповідають критеріям, визначеним у програмі, за рахунок коштів державного бюджету у будь-якій формі та з метою забезпечення стабільності аграрного сектора економіки, підвищення конкурентоздатності вітчизняного товаровиробника, забезпечення соціально-економічного добробуту та продовольчої безпеки держави.

З метою забезпечення розвитку інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності необхідно: 1) доповнити Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» положеннями про здійснення моніторингу ефективності різних видів державної підтримки та державного контролю за цільовим використанням коштів; Міністерству аграрної політики та продовольства України розробити методiku оцінювання ефективності державної підтримки в аграрному секторі економіки; 2) змінити підхід до спрямованості державної підтримки, зокрема змістивши акцент на науковість, стимулювання модернізації сільгоспвиробництва, розвиток аграрної освіти тощо; 3) надавати перевагу державній підтримці, спрямованій на підтримання конкурентних цін на сільськогосподарську продукцію, розвиток сільськогосподарської кооперації, відкриття нових ринків збуту, у тому числі європейських тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р / Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>
2. Іванець І.В. Фінансування і кредитування аграрних підприємств: Автореф. дис. ... канд. екон. наук.: 08.00.08. К., 2014. 22 с.
3. Купчєня Л.І. Еволюція державної підтримки сільського господарства України: правовий аспект. Проблеми законності. 2017. Вип. 136. С. 126–132.
4. Будаї О.В. Поняття та ознаки державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні. Право і суспільство. 2015. № 5. Ч. 3. С. 96.
5. Сафонов І.П. Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2007. 19 с.
6. Пуцентейло П. Напрями вдосконалення державної підтримки сільського господарства України. Торгівля і ринок України: Темат. зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУЕТ, 2013. Вип. 36. С. 256–264.
7. Коваленко О.Ю. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва. Ефективна економіка. 2013. № 2 / Наукова періодика України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_40
8. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>
9. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
10. Про племінну справу у тваринництві: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3691-XII / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12>
11. Про аквакультуру: Закон України від 08 вересня 2012 р. № 5293-VI / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17>
12. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 01 березня 2017 р. № 130 / Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-p>
13. Деякі питання виплати бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2017 р. № 178 / Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2017-p>
14. Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб-членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 565 / Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2019-p>
15. Нова аграрна політика: матеріали робочої групи. Проект Плану відновлення України. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>
16. Маленька І.М. Кредитування як перспективний напрям державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2(22). Т. 1. С. 179–192.
17. Постанова Верховного Суду від 05 лютого 2019 року у справі № 821/35/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79698109>
18. Стан фінансування програм підтримки АПК у 2019 році: звіт Міністерства аграрної політики та продовольства від 19 вересня 2019 р. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/stan-finansuvannya-program-pidtrimki-ark-u-2019-roci>
19. Міщенко Д.А. Удосконалення системи державної фінансової підтримки сільського господарства України. Агросвіт. 2015. № 18. С. 36–40.
20. Шалімова Н.С. Оцінка обсягів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та урахування пріоритетів регіонального розвитку при її отриманні. ScienceRise. 2017. № 5/2(34)2017. С. 12–17.